

Autora: Begoña Pons Seguí

Títol: *Tríptic del Baró de dolors de Santa Clara de Mallorca*

Fitxa per a l'Exposició Virtual ***Paisatges d'espiritualitat religiosa. Espais i pràctiques s. XII-XVI***. L'Exposició analitza, a través d'objectes religiosos (llibres, retaules, documents, talles, etc.), el seu context espacial i performatiu i les pràctiques litúrgiques, mistagògiques, devocionals o de memòria a ells associades.

<http://www.ub.edu/proyectopaisajes/index.php/ca/experiencies/exposicio-virtual>

Objecte: Tríptic del Baró de Dolors de Santa Clara de Palma, (Monasterio de Santa Clara de Palma, Mallorca)

Data de finalització de la fitxa: 2018

Breu descripció:

Taula rectangular al tremp, de 75 x 69cm, obert; 75 x 34cm(tancat) d'inicis del segle XV. Pertany al Convent de Santa Clara de Mallorca. La part del davant representa l'Anunciació; en el dors figuren les barres d'Aragó, les flors de lis i un lambel; la part central presenta el tema del "Baró de Dolors", amb el Crist envoltat dels instruments de la passió.

Assaig sobre el seu context espacial i performatiu:

Espai: El Monestir de Santa Clara

El monestir de Santa Clara de Mallorca fou fundat per les monges clarianes del monestir de Santa Maria de Tarragona l'any 1256, però no seria fins al 1260 que les monges es van poder establir, fer clausura i celebrar el culte a l'Església. Després d'un període de dificultats, al segle XIV, s'inicia una època d'esplendor que durarà fins al segle XIX (Murray i Llabrés, 1992; 58 i 60). El monestir, que va ser un dels més importants de l'illa va posseir una riquíssima col·lecció de pintures del segle XIV, entre les quals trobem el *Tríptic del "Imagio Pietatis" o "Baró de dolor"*, fet que pren significat en si mateix en el context del segle XIV, moment en què floreix amb força i especialment entre les dones la utilització de les imatges en les pràctiques espirituals (Garí, 2013:19).

Descripció Iconogràfica

El Tríptic que aquí ens ocupa, és una obra de gran qualitat, de mides petites, d'autor desconegut, -es suposa fet per un bon pintor, possiblement de Nàpols o Siena (Alomar, 1976; 24)-.Actualment es troba molt maltractat exteriorment. A la part de davant en què hi ha figurat l'Anunciació, es percep força bé l'arcàngel Gabriel, agenollat, i els raigs que baixen de dalt. La Verge de l'Anunciació, dreta, ha desaparegut parcialment, corcada en la

meitat superior fins i tot la fusta. Resta la meitat inferior. En el dors de la taula es distingeix, difícilment, ja que també falta una quarta part de la preparació, un rombe verd oliva dins d'un requadre vermelló i, en el centre, un blasó en losange partit: a l'esquerra, les barres d'Aragó; a la dreta, flors de lis un lambel. Damunt hi ha un bàcul. El desgast i el mal estat de conservació de l'objecte, ens fa pensar si és degut a que va ser molt utilitzat com a objecte d'ús compartit entre la comunitat, o senzillament, és un desgast provocat pel pas de temps, malgrat la restauració realitzada.

L'espai central del tríptic és ocupat pel sepulcre de Crist. En el centre, dret fins als genolls, amb l'abdomen cobert amb un drap fi, trobem Jesucrist, amb una corona d'espines i esquitxos de sang a tot el cos, però sobretot al costat, del qual surt un doll de sang que recull un calze. Té els braços plegats, en actitud de passivitat total, i els ulls tancats, en senyal de mort real.

Els instruments de la Passió (Arma Christi) omplen totalment l'àrea practicable de la taula: mans i cares acusadores o injurioses, la santa Faç, el martell i els claus, les disciplines i les vergues de bou, la llança i la canya amb l'esponja, l'espasa, el punyal, la llanterneta, la torxa, la bossa de Judes i els daus, la trompeta i el om del pregó públic, la túnica, la lluna i el sol que varen contemplar el drama, el gall que va anunciar el temps del penediment i, darrere Nostre Senyor, un quadre integrat per l'escala del davallament, la columna de la flagel·lació i el travesser de la creu.

L'obra es veu marcada per la presència de l'anomenat *titulus triumphalis* (INRI), fórmula de complexa interpretació que es considerava garantia de salvació (Llombart, 1993:154) al ser les lletres un possible convit a l'oració com a representació i símbol del nom de Crist (Garí,2013:50). Es troba sobre el nimbes del seu cap i en la llegenda del travesser: *Ego sum vita et resurrectio*, elements que formen la contraposició victoriosa superior a les parts inferiors de l'obra: una fossa cavada en terra, amb el mort embolcallat amb el sudari, canelles, costelles i un crani devora l'aixada del fosser i la llegenda sentenciosa: *Morieris "moriràs"* (Llombart, 1993:537-538).

El tema que ens mostra el tríptic de la "*Imagio Pietatis*",és un recurs devocional que es va desenvolupar extensament al llarg dels segles XIV i XV tant textualment com iconogràficament; els instruments i motius que al·ludien al patiment de Crist podien variar, però en qualsevol cas, el recurs iconogràfic del *Vir Dolorum* per a les pràctiques devocionals va ser un dels motius més recurrents d'aquest període (Ruiz, 2002: 54-55). El Crist mort, agenollat en el sepulcre i rodejat dels instruments de la passió es va introduir al territori peninsular per influència sienesa, passada la meitat del segle XIV (Sastre, 1993; 129).

El crist del dolor: pràctiques devocionals

La simbologia, utilitzada a través dels objectes és una característica de l'època Medieval, que per l'anàlisi d'aquest tríptic, ens ajuda a entendre perquè els objectes acaben sent tan importants en les pràctiques devocionals com a un dels mitjans per endinsar-se en el món interior (Le Goff, 2014: 297). Al segle XII s'inicien les pràctiques devocionals que tenen com a objectiu buscar una relació directa amb allò diví (Garí, 2006: 232-233). Aquestes, es va donar mitjançant la literatura i la iconografia, però és amb la iconografia que les noves formes d'espiritualitat van fer un ús calculat i deliberat de l'art inscrit en les tècniques de meditació amb la

finalitat de promoure, induir, canalitzar i focalitzar l'experiència religiosa (Garí, 2006:237). Entre les pràctiques devocionals la passió, - amb els diferents motius -, anirà agafant força, en especial, el motiu del crist del dolor (Garí, 2006: 238). El dolor de Crist, serà el punt de partida per a una meditació i contemplació que traspasarà el dolor en quelcom més profund i que contràriament al que pugui semblar, portarà amor, goig i llibertat. Perquè, malgrat que avui ens poden semblar conceptes difícilment conjugables, des d'una visió teològica, a l'Edat Mitjana, es considera que ambdues coses són compatibles, ja que el dolor i el goig no són contradictoris perquè es refereixen a diferents objectes, si més no, al mateix, però baix consideracions diverses (Lorda, 1985: 361). En relació a això el Mestre Eckhart deia "Entenem el sofriment com quelcom molt dolorós, perquè ho atribuïm a un sofriment humà, però ens oblidem que és un sofriment de Déu i que com a tal no causa dolor perquè és Déu qui porta el pes" (Eckhart, 2011; 66). El Mestre Eckhart (2011;84) també ens explica que la meditació en el dolor és necessària per sentir el sofriment i per experimentar la mort. La imatge, doncs, es converteix en el mitjà per poder meditar sobre el dolor de Crist, és utilitzada amb un fi mistagògic, per aconseguir el que el mestre Eckhart deia el fruit, però, perquè la imatge mediadora ens permeti arribar a Déu, abans de la seva observació es fa necessari buidar, perquè només amb aquest buit serà possible la unió (Eckhart, 2011; 62). De fet, Seuse (Garí 2013:19) explica com l'observació de la imatge és un recurs devocional útil en els primers passos de la persona espiritual cap a Déu.

Es coneix que l'advocació al *Vir dolorum* és un dels casos paradigmàtics en que hi ha una correlació entre text i imatge, en el que per exemple, la lectura de la missa de San Gregori és evocada per les diferents representacions de les *Arma Christi* (Ruiz, 2002:55) això ens pot indicar el moment en que podia ser realitzada la pràctica devocional: en un dia concret, com a pràctica que es realitzava durant uns dies coincidint amb alguna festivitat religiosa; o bé com un moment de devoció lliure quan la religiosa ho creies convenient.

El tríptic del "Baró de Dolors" del monestir de Santa Clara de Mallorca és un petit tríptic, un element transportable, que permet intimitat en un espai de silenci, necessari per iniciar una experiència interior. Hem d'imaginar la seva utilització dins el monestir, tot i que desconexem el lloc o llocs de custòdia i d'ús el podem situar a diversos indrets, disponible per l'ús de les components de la comunitat. Però, serà a partir de l'estudi de l'arxiu del monestir que a través de la seva documentació - inventaris, per exemple - ens podrà donar pistes respecte aquesta qüestió.

L'objecte permet, diferents nivells de meditació: un d'ells es pot realitzar amb l'observació de l'anunciació, que al mateix temps pot suposar el moment de preparació per l'inici de la pràctica devocional, és a dir, com a moment que prepara per entrar a l'interior. Un altre moment, es produeix en obrir les tres parts del tríptic amb l'observació de tota la pintura, inicialment, és un recorregut racional, pel que lentament s'observarà cadascun dels instruments del *Arma Christi*, moment que ens porta a profunditzar i preparar per al tercer pas que no és altre que la contemplació del crist com un punt fix - potser en especial el punt de les mans, la llaga, les gotes de sang o el *titulus triumphalis* -, moment en què amb una oració es començaria a entrar en un estat profund de meditació on els voltants desapareixen i quedaria només la figura de Crist, seria el

moment en què la meditació és produeix en el dolor, potser era possible sentir-ho. Continuant el camí meditatiu, és possible endevinar un quart moment, en el que després d'una llarga contemplació de la imatge es tanquin els ulls, i sigui el moment que es produeixi el desaferrament de la imatge. Aquesta és una pràctica que necessita reiteració en la pràctica i consciència del cos propi per poder rebre i experimentar a Déu.

La monja que realitza la pràctica devocional amb el tríptic necessita estar asseguda o agenollada, ja que hi haurà un moment que el mateix estat de contemplació demanarà que els ulls estiguin tancats, això és, una posició còmode i estable en la qual poder passar el temps de la meditació sense necessitat d'haver de pensar en el cos. De fet, és possible que optessin per agenollar-se amb les mans juntes o fins i tot imitant la posició de les mans de Crist que es pot observar al tríptic. El temps que dura aquesta meditació, a poc a poc la monja serà Crist fins al punt que sentirà el seu dolor però també el goig que allibera. La imatge i la visualització de la imatge, tal com deia Seuse s'haurà convertit en una vertadera "categoria conductora" (Garí, 2013:19) que acabarà sent transcendida.

L'aproximació realitzada a l'ús performatiu del Tríptic del Baró de Dolors és una de les possibles, donat que ens movem en el terreny hipotètic de la història comparativa. Una història que ens permet plantejar hipòtesis però no recolzar-les documentalment.

Bibliografia:

- Garí Blanca., *"La vida del espíritu"* en AAVV Las relaciones en la Historia de la Europa medieval , Tirant, Valencia 2006 pp.205-275
- Garí Blanca, (traducción y estudio) Heinrich Seuse., *Vida*, Siruela, Madrid 2013.
- Le Goff, Jacques., *La civilización del occidente medieval*, Paidós, 2012.
- Llompart, Gabriel., *Tríptic del Baró de Dolors*. BSAL, 49 (1993), 537-540, pp. 537-538
- Llompart, Gabriel., *Sobre la iconografía del "TitulusTriumphalis". El calvario y la virgen del pie de la cruz de Pollensa*. Revista de Dialectología y tradicionespopulares, n. 41, 1986, pp. 151 - 161
- Lorda, Juan luis., *El dolor de Cristo en Tomás de Aquino*. Extracto de la Tesis Doctoral presentada en la Facultad de Teología de la Universidad de Navarra.
- Murray, D.,Llabrés, J., Pascual.A.,*Conventos y monasterios de Mallorca*. Historia Arte y cultura, 1992.
- Ruiz, Elisa., *La devoción o la búsqueda de la felicidad (1400 – 1515)*. Cuadernos de cultura escrita, n. 2, 2002, pp. 41 -58

Sastre, Joan Carles., *Santa Clara de Palma. Vida quotidiana en un monestir medieval.*

Conselleria de cultura, educació i esports, Govern Balear, Palma, 1993.

Vega Esquerra, Amador., (traducción y estudio) MaestroEckhart., *El fruto de la nada,*

Alianza editorial, Siruela, Madrid, 2011.